

Kielen vallankumous I: Kielipelien maailma

Timo Eskola (STI) 20.1.2009

Kieli järjestäytyy: strukturalismi

Kielen vallankumous sai alkunsa 1900-luvun alussa. Ferdinand de Saussuren *Yleisen kielitieteen kurssi* (1915) muodostui perusteokseksi, johon pian kaikki humanistit viittasivat. Saussure pani merkille, että kielijärjestelmä muodostuu merkeistä. Merkissä puolestaan satunnainen merkitsijä (äännekuvio) edustaa käsitettä, joka on järjestelmän osa. Eri kielten järjestelmät eivät ole yhden ja saman metafyyssisen todellisuuden nimistöjä, vaan sanat kuvaavat todellisuutta hieman eri tavoin.

Tämän jälkeen järjestelmä ja rakenne nousivat pääosaan. Strukturalismissa haettiin järjestelmän suhdetta kuvaukseen. A.J. Greimas katsoi, että tekstin rakennetta jäsentää todellinen *kielioppi*, jonka tekijöitä voidaan analysoida. Jokaisen kertomuksen, narratiivin, rakennetta määrittävät hänen mukaansa tietyt funktionaaliset teemat, jotka asettuvat toistensa vastakohtiksi. Syvärakenteen säännöt määräävät tekstin pintarakennetta. Käsitteiden kaksinapaisuus oli aluksi tärkeätä.

Järjestelmä yksin ei tosin hallinnut kaikkea. Roman Jakobsonin mukaan tekstit ovat ennen kaikkea kommunikaatiota. Hän oli kiinnostunut kielestä vuorovaikutuksen välineenä. Merkitys syntyy Jakobsonin mukaan lähettäjän ja vastaanottajan vuorovaikutuksesta – ei pelkästä sanomasta. Lähettäjän täytyy koodata sanomansa, jotta sen voi välittää. Kontaktin muoto (suullinen, kuvallinen tms.) vaikuttaa kokonaisuuteen, ja konteksti tekee sanoman asiayhteydessään ymmärrettäväksi. Seymour Chatman sovelsi kommunikatiivista strukturalismia tekstien tutkimukseen. Näin kehittyi (Boothin jäljissä) retorinen narratologia, joka tutkii tekstin vuorovaikutuksen tekijöitä.

Merkitys katoaa: jälkistrukturalismi

Jacques Derrida asetti strukturalismin aikaisemman asetelman kyseenalaiseksi. Derridan mukaan ei ole mahdollista asettaa kulttuurin ulkopuolelle arvioimaan ilmiöiden binaarisuutta (kielen vastakohtapareja). Hänen mukaansa tutkija on aina kielen vanki. Kun strukturalistit olivat selittäneet niin kirjallisuutta, antropologiaa kuin uskontoakin binaarisen opposition avulla, Derrida halusi viedä keskustelun filosofiselle tasolle. Hän väitti, että binaarisuus on kielen rakenteellinen ominaisuus. Tutkijan löytämät hierarkiat ovat aina kielijärjestelmän hierarkioita.

Derrida aloitti voimakkaan hyökkäyksen logosentrismiä vastaan. Kuvitelma transsendentaalista merkitystä (*transcendental signified*), kaikkien sanamerkitysten, kielioppien ja merkitysprosessien taustalla oli turhaa metafysiikkaa. Se oli logos, jumalallinen ikuinen käsite, jonka yleinen luonne oli lähinnä poliittinen ja joka soveltui lähinnä vain valtapyrkimysten oikeuttamiseen. Kuvitelma pysyvistä merkityksestä oli suorastaan teologinen ja perustui ajatukseen jumalallisesta totuudesta.

Oikeasti kieli ei tavoita Derridan mielestä todellisuutta. Hän oli fenomenologi, ja epäili empiirisen tiedon mahdollisuutta. Siksi kaikki kielen käsitteistöt ja hierarkiat voidaan purkaa. Jos käsitteet kerran ovat syntyneet järjestelmän pakottamina yksikköinä, sama tie voidaan kulkea takaperin. Arvot voidaan osoittaa väkivaltaisiksi rakenteiksi. Näin toteutetaan dekonstruktioita, rakenteen purkamista. Derridan jälkeen lukemattomat tutkijapolvet ja -suunnat ovat dekonstruoineet kaikkea, mikä liikkuu. Jokaisen aatteen kuviteltiin olevan väkivaltainen ideologia, joka tulee romuttua.

Puhuminen on taistelua: kielipelit

Michel Foucault eroaa Derridasta selkeästi siinä, että hän haluaa tehdä pesäeron strukturalismiin. Foucault, joka toi diskurssin käsitteen jälkistrukturalistiseen keskusteluun, ei ole kiinnostunut kielijärjestelmästä. Hän pohtii merkityksen muodostumista laajemmalla lausumien tasolla. Puhetapoja tai kielipelejä ohjaa joukko sääntöjä, joiden mukaan määritellään yhteiskuntakelpoisen puheen rajat. Koska kieli ei tavoita todellisuutta, kielenkäytöt ovat pelejä.

Lausumat ovatkin Foucault’lle varsin itsenäisiä. Ne eivät ole diskurssissa pelkkiä puhujan lauseita, vaan retorisia tekijöitä, joihin kuulija sijoittaa itsensä. Merkitykseen liittyy siten sosiaalinen aspekti. Lausuma määrittelee sitä, “minkä aseman kuka tahansa yksilö voi omaksua ja mikä asema kenen tahansa yksilön pitää omaksua ollakseen lausuman subjekti”. Näin avautuu Foucault’n käsitys diskurssin kontekstisidonnaisuudesta. Lausumat pakottavat ihmisen omaksumaan tietyn sosiaalisen aseman tai roolin. Perheen, seksuaalisuuden ja yhteiskunnan roolit ovat kielellisiä rakennelmia.

Lisäksi Foucault’n tiedon arkeologia on syvästi moraalinen ohjelma. Koska lausumassa on kyse suhteista, Foucault puhuu *syrvivistä* diskursseista. Analyysin tavoitteena on päästä irti pakottavista rooleista ja jättää yhteisössä tilaa moniäänisyydelle. Ohjelman moraalinen tavoite tosin kärsii teorian perustana olevasta relativismista. Sama seikka, joka mahdollistaa diskursiivisten muodostelmien purkamisen, tekee turhaksi niiden keskinäisen arvottamisen ja priorisoinnin.

Jälkistrukturalismi ja ideologinen kritiikki

Kielen vallankumous ja strukturalismi synnyttivät siten kaksi perin erilaista perinnettä. Ns. oikea laita tyytyi kieleen ja kehittyi lähinnä narratologiaksi (ja muiksi tekstuaalisiksi lukutavoiksi). Sen mukaan kieli ja sen merkitykset eivät ole pelkästään ihmisen kokemuksen määrittämiä. Kieli tavoittaa todellisuuden – ainakin riittävällä tavalla. Kaikki kulttuurin tuntemus luo merkitystä ja ihmisen perusominaisuus on melko taitava oppiminen. Siksi tekstit samalla opettavat meitä, ja voimme ymmärtää jatkuvasti uusia merkityksiä. Tämä suunta onkin painottanut kommunikaatiota. Kieli on viesti ja itse asiassa väline viestille. Kun viesti lähettäjältä vastaanottajalle (siis ajatus, oppi, teologia jne) on kulkenut, itse väline menettää tehtävänsä ja suorastaan asemansa. Saman sisällön voi sanoa uudelleen eteenpäin monella välineellä, vaikka kuurojen kielellä. Niinpä olennaista on sanoman sisältö, ei väline.

Jälkistrukturalismin edustama vasen laita (myös poliittisesti sitoutunut) liittyi sen sijaan vähitellen postmoderniin ajatteluun. Siksi nämä relativistiset teoriat ovat vähitellen muuntuneet ideologiseksi kritiikiksi. Foucault, Lyotard, Kristeva ja Derrida puhuivat vain kielipeleistä, diskursseista, ja niiden välisistä valtakamppailuista. Näille historia on yleensä vallankäytön ja vallan vääristymisen historiaa, voittajan historiaa. Se on miesten patriarkalistista historiaa tai heteronormatiivista historiaa. Siksi nykyään monet haluavat kirjoittaa historian uusiksi vähemmistöjen näkökulmasta.

Jälkistrukturalismin ajatusrakennelma perustuu kuitenkin paradoksin varaan. Vallanpitäjien diskurssit asetetaan kyseenalaiseksi, koska vallan legitimaatioiden ei uskota pätevän. Kyse on ollut vain kielipelistä, jonka avulla on pönkitetty jo olemassa olevaa sosiaalista todellisuutta. Itse vallan analyysiä ei kuitenkaan ole mahdollista tehdä ilman sosiologista lähtökohtaa. Sen mukaan kielen merkitysrakenne on ehdottomasti sidoksissa sosiaaliseen todellisuuteen. Mutta paradoksaalisesti vallan diskurssi on mahdollista purkaa ainoastaan vetoamalla siihen, että kielellä ei voi olla minkäänlaista suhdetta sosiaaliseen todellisuuteen. Tavoittaako kieli siis todellisuuden?

Bauman on kuvannut jännitettä postmodernismin eettiseksi paradoksi. Postmodernismissa pyritään hierarkioiden kääntämiseen ja lisäksi sen moraalinen tietoisuus on suuntautunut yhteiskunnallisesti. Asioihin halutaan vaikuttaa. Arvot ovat korkeat. Tässä postmodernismi joutuu

vaikeuksiin, koska se samalla kiistää arvojen perusteena olevien metakertomusten todellisuuden. “Postmodernin tilanteen eettinen paradoksi on siinä, että se palauttaa ihmisille tilaisuuden moraaliseen valintaan ja täyteen vastuuseen, vaikka se riistääkin heiltä samanaikaisesti sen universaalin ohjenuoran tarjoaman turvan, jota moderni itseluottamus aikanaan lupaili.”

Postmodernismin asetelmassa ihmiset etsivät Baumanin mukaan eettistä auktoriteettia, mutta tässä etsinnässä heitä “lakkaamatta muistutetaan kaikkien moraalisten koodien auttamattomasta suhteellisuudesta.” Kysymys on yksinkertainen. Miten puolustaa sorrettuja, jos sortoa ei kyetä enää määrittelemään? Jännite on vastaansanomaton. Todellisuudessa jälkistrukturalistit ja dekonstruktion suorittajat uskovat, että kieli tavoittaa todellisuuden. Ainakin heidän kielensä. Siksi he käyvät taistelua. Näin ollen heidän aatteensa on vain ideologia, jonka sisältö nousee pääosin Ranskan 1960-luvun uusvasemmistolaisesta aatteesta: kielipeliä taistelu on taistelua tiedon määritelmästä.